

« zurück blättern vor »

KRES subst. m. (f.), ab 1450; auch *kresa*, *kryś*. **1** ‘abgegrenztes Gebiet im räumlichen Sinne’ – ‘ograniczony obszar’: (15. Jh.) 1875 OrtCel 8, STP *Monomachia id est duellum, burdink w kresye*. ○ (15. Jh.) 1875 OrtCel 9, STP *Pugnare, dimicare in circulo vlg. schyrmowacz w kresze*. ○ 1562 RejZwierz 28v, SPXVI *Ten [poseł] lafką co w ręku miał / w koło go [Antyjocha] okryfłił. W tey sie kresie rozmyślay / bo mnie trzeba tego / A on go wnet odprawił / widząc tak stałego*. ○ 1579 KochPs 155, SPXVI *Zámierzyłeś krés pewny morzu / że wiecznémi Czásy wezbrać nie może*. ○ [LBel.] (1647–1765) 1889 AktaMusz 13, SP17 *do tego byli przysadzeni sottysi z Kresu*. – (SLA), STP, SPXVI, MAČZ. **2** ‘Linie, Begrenzungslinie, Grenze; generell Begrenzungspunkt im räumlichen Sinne, Startpunkt, Zielpunkt’ – ‘linia odgraniczająca, granica; granica jakiejś przestrzeni, start i cel’: (15. Jh.) 1875 OrtCel 7, STP *Kresa linea*. ○ (15. Jh.) 1875 OrtCel 7, STP *Linea consaguineitatis cresa krewnego pokolenya*. ○ Ende 15. Jh. Zab 526, STP *Linea vel kresza*. ○ ca. 1500 JA IV 87, STP *Ut metam vlg. kress seu vesperam*. ○ (†ca. 1529) 1578 BierEz L3v, SPXVI *Lifzká kresę zámierzytá / [...] Dátá čás aby biegáli*. ○ 1549 RejKup h4, SPXVI *[Pleban] Bedzie nad thobą wymyślal Po lbie y po ponogach [!] kryfłal. Ale nieboze ty kressy Wfztyky zetrze Dyabel lyfy*. ○ 1564 BielKron 272v, SPXVI *Támże też y krotofile spráwiáli rozmaíte / thák dziewki iáko chłopiétá do kresu biegáiąc / zápáfy chodząc / strzeláiąc / skacząc*. ○ (†1584) 1590 KochFrag 23, SPXVI *przedewfzytkimi / polem rozmierzonym / Leći obrzym vdátny pędem niewściągnyonym. Tego ná krésie czeka / álbo trynóg drogi / Albo prędkí koń*. ○ 1588 GostGosp 136, SPXVI *ná káždey [bezce] ma bydź kres / iáko ma brác piwá*. ○ (vor 1673) 1930 Oble. 372 *To rzekszy, dopadła / Konia i za nim, jako wiatr, wypadła, / Albo [jak] lotna strzała, ktora snadnie / Z tęgiej cięciwej lecąc, w kres sam wpadnie*. ○ (1683) 1953 Lub. Tob. 157 *Po labiryncie choć kto błędząc chodzi, / Do swego kresu na koniec przychodzi*. ○ 1684 W.Koch.Dz.B. 143 *I takich z niem sposobów na on czas używa, / Tak ostrożnego posta kresy zachowywa, / Że sobie tak omierzył i zbrzydzył Alcynę, / Jako węża jakiego lub jaką gadzinę*. ○ (1781) 1951 Zabł.Firc. 89, DOR *Wie on to, że go kocham, wzajemnie kochana – tym czuciem myśl zapewne jego obłąkana, przez zbytek rozrzewnienia i zapału siły, wyszły z kresów milczenia... usta przemówiły*. ○ 1789 Zool.Nar. 173, L *Na kadłubie tego zwierzęcia po obu stronach, daie się widzieć kresa, linea lateralis, która niby szew iaki od głowy aż do ogona się ciągnie*. ○ (†1796) 1859–1860 Narusz.Hist. I 357, DOR *W podróży puścił odgłos dla ukrycia marszu, że do Kijowa idzie, lecz on inny sobie tymczasem kres zamierzył*. ○ 1876 Zal.Br.Litw. 200, DOR *Był to wysoki wał sypany; kresa jego ciągnęta*

się na prawo i lewo, w nieskończoną oddal. o 1888 Gomul. Róże 164, DOR *Ale otóż i kres tajemniczej ścieżki. Zamyka ją parkan, wysoki, nieprzejrzysty i do przebycia niemożliwy.* o 1889 Kaczk. Olbracht. III 422, DOR *Widać było doliny i wzgórza (...) a nad nimi, na kresach dalekich, rysowały się na błękitnym niebie bez chmurki wspaniałe swą wyniosłością Bieszczady.* o (1891) 1899 Witkiew. S.Szt. 157, DOR *Rzeźba i malarstwo nie mogą wyjść poza kres kształtu, barwy i światła, wziętych z natury.* o (1895) 1949 Żer. Opow. II 255, DOR *We mgle ciemnymi kresami znaczyły się wśród pól równych i milczących topole i budynki w Kostrzewnie.* o (1896) 1949 Reym. Kom. 351, DOR *Położyła się na żółtym piasku wybrzeża i zapatrzona w połyskliwą kresę wody, zapomniała o wszystkim.* o (†1916) 1949–1951 Sienk. Now. II 208, DOR *Z lokomotywy sypały się miliony iskier, które, jak długie, złociste kresy i wężyki, krzyżowały się ze sobą w ciemnościach.* o (1938) 1946 Nałk. Z. Niecierp. 56, DOR *Skręcił w małą uliczkę, u której kresu mieszkały Ludwika i Marta.* o 1951 Huss. Mur 29, DOR *Przesunęła po desce przykładnicą i przecięła arkusz kresą, jak cięciem noża.* o 1951 Słonim. Poezje 26, DOR *Godzien wzgardy, kto jeno pełnej szuka misy i kto iskier mieczami śmiałości nie krzesa, kogo wstrzyma w zapędzie ostrożności kresa.* o 1952 Was. W. Rzeki 294, DOR *Wokoło bez kresu rozciąga się daleki step.* o 1953 Meis. Wraki 143, DOR *Spoglądał pod siebie w tę czarną przepaść, która zdawała się nie mieć kresu.* – (SŁA), STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR. **3** ‘Begrenzungspunkt; auch übertr. der höchste Grad einer Eigenschaft’ – ‘punkt odgraniczający; też przen. najwyższa miara pewnej wartości, cechy’: 1562 KochZuz ktv, SPXVI *Tey miary / tego kresu / twe szczęście dochodzi / Ze niewiem / iesli prosić o więcey sie godzi.* o 1566 GórnDworz li 8v, SPXVI *chcąc pan Wapowski tego Dworzániną przelożyć nád Dworną pánią / y przelzedzfy z nim przez on kres do ktorego Dworna páni doić wdy może / przelożył go y nád fámeo páná / czo bárzo nie przyfstoi.* o 1594 SarnStat 314, SPXVI o (vor 1673) 1930 Oble. 60 *Większej już sławy pewnie nie nabędziesz. Bo takeś doszedł kresu sławy swojej, Żeć i na imię zwycięstwo przystoi.* o 1834 Fredro A. Śluby 29, DOR *No, no, stryjaszku, nie zachmurzaj czoła, wszystkim nieczęściom zaraz kres położę.* o (1847–1848) 1877 Rzew. H. Zamek 67, DOR *Buława ruska, uznana od Rzeczypospolitej, jest kresem jego życzeń.* o 1859 Siem L. Rys. I 52, DOR *Umiejętność zrobiła szalone postępy; nauki przyrodzone doszły do kresu, o jakim nie marzono.* o (1890) 1950–1953 Dygas. Piszcz. II 10, DOR *Sprawy swoje doprowadził do pożądanego kresu.* – SPXVI, MA CZ, DOR. **4** ‘abgegrenzter Bereich; auch übertr. z. B. in Hinsicht auf Befugnisse, Macht, Möglichkeiten’ – ‘ograniczony zakres; też przen. np. w odniesieniu do kompetencji, władzy, możliwości’: 1541 RejPs 60, SPXVI *RAcz miły panie: załozic kres ięzykowi y fercu naffemu: aby ono*

niemyflilo: a on niemowił to co było nad wolą swiątą twoię. ○ 1594
SarnStat 384, SPXVI ○ [LBel.] (1601) 1618 Petr.Ek. 96, L *Na tym cnota
zależy, abyśmy żądzom pewny kres zamierzyl.* – SPXVI, MAČZ, L, Sw. **5**
'Ziel, Absicht, Pflicht, Vorbestimmung' – 'cel, zamiar, powinność,
przeznaczenie': 1543 RejRozpr F3v, SPXVI *Mychmy chudzi máto krzywi
Ledwechmy swą trochą żywi Przedſie káždy ſwoy kres zbieży.* ○ (†1584) 1587
KochWr 31, SPXVI *Kiedyby łakomy człowiek do tego tylko kréſu ſie brał /
áby ſie miał dobrze / móglby ſie iákolowiek ciérpieć.* ○ 1592 LatHar +6,
SPXVI *Mafz tedy w tych modlitwách tákie przewodniki / ktorych torem
idąc / krefu / do ktorego ſię myſlą zánoſiſz / nie chybiſz.* ○ [LBel.] 1688
DamKuligKról 281, SP17 *myſliwiec [...] Z wielką ná zámierny kres chęcią
ſię bierze.* – (SŁA), SPXVI, MAČZ, CN, TR, L. **6** 'Rennen, Wettlauf; ein
zurückzulegendes Stück Weg' – 'wyścigi; odcinek drogi do przebycia': 1543
RejRozpr F2, SPXVI *Potym cię puſzczą do grodu Mniemaſz że iuż chwata
bogu Ieffczés niepráwie vlezał Ledwýs tu pół kresu zbieżał Ieffczéc nie
koniec przeſtráchu Ciągní ſie przedſię panie Máchu.* ○ (†1581) 1601
SzarzRyt D3, SPXVI *Długi ná kreſie co krotkim Strwiąż płynie.* ○ 1589
GórnTroas 62, SPXVI *Powſtań niebogo nędzna / obudź ſmyſł zdrętwiały /
Znáć iż między żywotem á ſmiercią krés máty.* ○ 1684 W.Koch.Dz.B. 397
*Bo gdy chciał uciec, wpał w głąb na łokci trzydzieſci / W onę dolinę,
w one ſtrazliwe nizkoſci; / Ale wpół kresu o krzak wielki i rozwity / Opart
ſię.* ○ 1775–1806 Teat.49d 26, L *Ten mniemany małżeńſtwa nieprzyaciél,
przysiętabym, iż ieſt na kresie zrobić nieſzczęſliwą iaką niewiaftę.* – SPXVI,
MAČZ, TR, L, Sw (stp.). **7** 'abgegrenzter Bereich im zeitlichen Sinne,
Periode' – 'ograniczony okres czasu': 1545 RejJóz F2, SPXVI *Choć więcz
czáſem na krotki kryſ to w ludziech vgaſnie Ale leda za przyczyną zaſię
ſwieci iafnie.* ○ 1579 KochPs 135, SPXVI *Wſpomni ſobie / iako krés ciáſny
mego wieká: Izalibyſ ty prózno ſtworzyć miał człowieká?* ○ 1590 GrabowSet
P3v, SPXVI *Niemowiátká chowác rácz / do onego wieku / Áż znioſq
w twoiey chwale / kres dány człowieku.* ○ [LBel.] †1808 Dm., Sw *Pomnij na
ojca ſwego, boſki Achillesie, w równym on ze mną wieku, w ostatnim lat
kresie.* – SPXVI, Sw (m. u.). **8** 'Ende, Tod' – 'koniec, śmierć': 1545 RejJóz
M4, SPXVI ○ 1558 GliczKſiaż Ov, SPXVI *My żeſmy ſie vczyli / á czás ná
náukách nyemáty náložyli y ſtrawili / nye dla częgo inſſzego tho wnas
było / yedno ábyſmy wđam ku yákiemu krefowi przybyezeli / z náukę ſie
naſſq myedzy inſſemi popiſali.* ○ 1579 KochPs 57, SPXVI *Ráč mi kres dni
mych obiáwić / Kiedy przyidzie ſwiát zoſtáwić.* ○ 1597 GosiCast 76, SPXVI
Wyſchła potwarzy / Serce mi pſuieſz / Ieſli oſtátni Krés mu gotuieſz. ○
1606 Wys.Kat. 285, L *Kres żywota iego iuż przyszędł.* ○ (1652–1661) 1959
Ł.Opal.Wyb. 322 *Człowiek muſi mieć ſwój kres przyrodzony.* ○ 1665 Dar.
Lot 2, L *Śmierć żywota kres ludzkiego, Żeglarza port tonącego.* ○

(1778–1784) 1829 Kras.Podstoli 66, DOR *Każda rzecz w przyrodzeniu ma swój kres, do którego przyszedłszy trwa czas niejaki w doskonałym stanie, ten przebywszy, psuć się musi.* ○ 1882 Kraus.Łaski I 159, DOR *Czując, że kres nadchodzi, król Zygmunt August, w maju 1572 r. sporządził testament.* ○ (1895) 1901 Niedź.Grzech 67, DOR *Noc letnia dobiegała tymczasem kresu.* ○ (1922) o.J. Winaw.Roztw. 47, DOR *Tak już jest na świecie urządzone, kres przychodzi na wszystko.* ○ (1946) 1948 Żukr.Kraj. 92, DOR *Konie były wychudzone i podparzane, ludzie u kresu sił.* – (SŁA), SPXVI, MA CZ, CN, L, SWIL, SW, LSP, DOR. **9)** ‘Sonnenwende’ – ‘przesilenie dnia z nocą’: TR, L. **10)** pl. ‘Grenzland, v.a. polnische Gebiete im Osten’ – ‘pogranicze, zwłaszcza dawne polskie pogranicze wschodnie’: (vor 1792) 1951 Kit.Opis 326 *Na koniec rozstawiano chorągwie lekkie po kresach, gdy hetman lub regimentarz, interesowany do trybunału, chciał prędko wiedzieć, jak się udała jego reasumpcyja.* ○ (1854) 1922 Pol Moh. 75, DOR *Co dzień nowe wieści obiegaly, że całe wojsko ruszy do Warszawy. Kresy ściągnięto – piechotne komendy i artyleria stała pod Braclawiem.* ○ (1854) 1922 Pol Moh. 16, DOR *Kresy oznaczały tedy w istocie linię wojskowego pogranicza od Kozaczyzny i ordy tatarskiej, siedzących podówczas jeszcze na ujściu Dniepru i na dolnym Dniestrze.* ○ †1887 Krasz., SW (*Po śmierci ojca*) *dział jeszcze stał na kresach, modląc się, głuchy, zmartwiały.* ○ (†1908) 1910 Popł.Pisma II 374, DOR *Nazwą kresy obejmujemy te prowincje, w których żywioł polski tuziemczy lub zwykle napływowy znajduje się w znacznej mniejszości, jak również te ziemie nawet etnograficznie polskie, gdzie ludność nie jest narodowo w znaczeniu politycznym uświadomioną.* ○ (1943) 1951–1955 Myśl Filoz. 1 367, DOR *Po spustoszeniu kresów Rusi południowej, Tatarzy się wycofali.* ○ (1948) 1949 Brand.K.Sams. 72, DOR *Pochodził z kresów i mówił z śpiewnym akcentem.* – SWIL, SW, LSP, DOR (daw.). **11)** ‘Feldpoststation; Briefe und Nachrichten, die auf diesem Wege befördert werden’ – ‘poczta wojskowa; listy, wiadomości otrzymywane tą drogą’: (1836–1838) 1857 Ochocki I 34 *ukazał się sam jeden na dzielnym arabie, który leciał jakby niósł szeregowego z kresy do kresy, pilną niosącego ekspedycją.* ○ [LBel.] (1874) 1876 Krasz.Brühl 21, DOR *Dnia tego przychodziły kresy i odprawiać miano odpowiedzi.* – (SŁA), SW (m.u.), DOR (daw.). ◇ **Var:** kres subst. m., (15.Jh.) 1875 OrtCel 8, STP – (SŁA), STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR; *kresa* subst. f., (15.Jh.) 1875 OrtCel 7, STP – (SŁA), SPXVI, SWIL, SW, DOR; *krys* subst. m., 1545 RejJóz F2, SPXVI ○ [LBel.] 1605 Petr.Pol. 47, L – (SŁA), SPXVI, MA CZ, L, SW (stp.). ◇ **Etym:** **1)** mhd. *kreiz* subst. m., ‘Kreislinie, Gebiet, Bezirk’, LEX, nur für Inh. 1, 2. **2)** mnd. *Krits* subst. m., ‘Strich, Linie’, MND, nur für Inh. 1, 2. **3)** nhd. *Kreis* subst. m., ‘Grenze, Himmelskreis’, GRI, nur für Inh. 1, 2. ◇ **Konk:** †*kraniec*. ◇ **Hom:** †*kresa*. ◇ **Komp:** *bezkes* subst. m.,

‘unbegrenzter Raum’, bel. seit 1883, Sw, zuerst geb. Sw; *srebrnokres* subst. m., ‘Schmetterlingsart’, bel. seit 1780, L, zuerst geb. L; *widnokres* subst. m., ‘Horizont’, bel. seit †1841, DOR, zuerst geb. SWIL; *widokres* subst. m., ‘Horizont’, bel. seit 1765, L, zuerst geb. L; *ziemiokres* subst. m., ‘Horizont’, zuerst geb. L. ◊ **Der:** *kresowy* adj., (1865) 1900 Szajn.Dziej. I 16, DOR, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 2, 10; *kresowy* subst. m., ‘Bewohner des Grenzgebietes’, [hapax] †1896 Kaczk., Sw, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 10. ❖ Die Bedeutungsentwicklung geht von mhd. *kreiz* bzw. frühnhd. *Kreis* ‘Gebiet’, ‘Bezirk’, ‘Fläche’ einerseits und ‘Bereich, Begrenzung, Kreislinie, Grenze’ andererseits aus. SPXVI bringt für *kres* 310 Belege, wovon nur einige aus der Zeit vor 1541 stammen. Im 15. Jh. gibt es für *kres* und *kresa* zusammen 7 Belege. Dies weist auf eine reiche, kaum belegte Entwicklung zwischen der ersten Hälfte des 15. Jhs. und den 40er Jahren des 16. Jhs. hin. Die Beziehung zu Inhalt 10 und Inhalt 11 ist unklar. Vgl. †*kresa*.

« zurück blättern vor »